

NATPIS NA MRAMORNOM STUPU SPLITSKOG NADBISKUPA PAVLA

Veljko Gortan

U svojoj raspravi EPISCOPUS CHROATENSIS¹ objavio je Miho Barada natpis s mramornog stupa što ga je dao podići splitski nadbiskup Pavao (1015—30) u znak pobjede nad svojim protivnikom, samozvanim biskupom. Taj okrugao stup, koji se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, visok je 1 m i 34 cm, s promjerom od 34 cm. Natpis je urezan u prednji dio njegove gornje trećine, teče s obje strane duboko uklesana križa i obuhvaća 13 redaka. Pojedina se slova razlikuju po dimenzijama i po obliku, a reci nisu jednako dugi i ne nižu se u tačnim horizontalama. Kako je stup istrošen i oštećen, natpis je loše sačuvan, osobito u prvom dijelu, gdje se od čitavih riječi mjestimice naziru samo tragovi slova, a ponegdje čak ni to. Zato se na više mjesta nužno nameću dopune na temelju konjektura. Uz crtež natpisa, Barada donosi i sliku čitavog stupa. Popunivši praznine do kojih je došlo zbog oštećenosti stupa, objavljuje natpis u ovom obliku:

[Cru]x veneranda [omnes]
[be]atos muniat [serv]os
australi de part[e illumi]n[ans]
ut sidus abd[itis loci]s
lu[cesc]it et superstat XPS
eo etiam crux alma D(e)i tueatur
ab oste intrantes cuntos
que pios concordia hec te[nebat]
vir apostata Sedeh simula[bat]
abere XPS in arce poli regia
mox expullit illud. Domno
Paulus presulus ofert
vexillu istu(m).

U bilješkama pod crtom daje ova objašnjenja: XPS — Christus; *etiam* — Imamo kraticu *Ī* = etiam, što je važno; *simula[bat]* — sc. potestatem episcopalem.

Barada je uočio da je natpis sastavljen u heksametrima, ali pri popunjavanju praznina nije o tome dovoljno vodio računa. Njegov tekst, raspoređen u heksametre, glasi:

¹ Croatia sacra 1, 1931, 161—215.

Crux veneranda omnes beatos muniat servos
 Australi de parte illuminans ut sidus
 Abditis locis lucescit et superstat Christus
 Eo etiam crux alma Dei tueatur ab oste
 Intrans cunctosque pios concordia hec tenebat
 Vir apostata Sedeh simulabat abere
 Christus in arce poli regia mox expullit illud.
 Domno Paulus presulus ofert vexillu istum.

Već na prvi pogled jasno se vidi da od tih 8 heksametara neki i previše šepaju. To su u prvom redu oni u kojima ima najviše popunjenih praznina, naime 2. i 3. Njima treba pribrojiti i 5. heksametar koji je oštećen samo pri kraju. Sva su tri metrički neodrživa, ali je ipak među njima naslabija rekonstrukcija 5. stiha:

Intran tes cun tosque pi os concordia hec tenebat
 Za posljednji metar, koji u heksametru može imati samo dva sloga, ostaju u toj rekonstrukciji četiri. Nadalje, između riječi *concordia* i *hec* vidimo hijat. Da je sve drugo u redu, hijat bi se mogao dopustiti jer se u našim srednjovjekovnim natpisima sastavljenim u latinskim heksametrima hijat nije uvijek uklanjao. Kao primjer navodim treći heksametar s nadgrobno natpisa splitskog nadbiskupa Lovre iz god. 1099²:

Quam ego dum rexi, si quid minus utile gessi.

U njemu riječi: *Quam ego* imaju metričku vrijednost daktila, a hijat nije uklonjen elizijom. No bez obzira na spomenuti hijat, riječ *tenebat* na kraju petog stiha Barada je krivo rekonstruirao. Kad sam u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu proučavao ovaj natpis, ustanovio sam da se u 8. retku iza riječi koju Barada čita *hec* ne nalaze tragovi slova za tako dugu riječ kao što je *tenebat*.

Kako se radi o natpisu kojemu je u hrvatskoj historiografiji priznata velika važnost, pokušao sam pridonijeti svoj udio što boljoj i što tačnijoj njegovoj rekonstrukciji. Tom poslu prišao sam, naravno, samo kao filolog ne upuštajući se u historijsko tumačenje. Popunjavajući praznine obazirao sam se na tragove nestalih slova, na veličinu prostora među sačuvanim riječima i na metričku shemu heksametra. Sastavljač ovog natpisa nije, naime, bio tako loš versifikator kako bi se moglo zaključiti na temelju Baradinih dopuna, jer oni heksametri koji su na natpisu dobro sačuvani, iako se ponekad udaljuju od klasičnih, ipak ritmički lijepo zvuče.

Pošto sam većinu Baradinih konjektura zamijenio svojim i drukčije pročitao neka slova, dobio sam ovaj tekst:

[CRV]X VENERAND[A POLI]
 [REN]ATOS MVNIAT [ALM]OS
 AVSTRALI DE PART[E MINA]N[S]
 VT SIDVS AB A[LTIS COEL]IS
 LV[CEB]IT CT SVPER [OMNIA] XPS

² Šišić, Priručnik, 134.

EOI CRVX ALMA DĪ TVEATVR
 AB OSTE INTRAN TES CVNTOS
 QVE PIOS CONCORDIA NEC [TV]
 VIR APOSTATA SEDEN SIMVLA[BAT]
 ABERE XPS IN ARCE POLI REGIA
 MOX EXPVLLIT ILLVD DOMNO
 PAVLVS PRESVLVS OFERT
 VEXILLV ISTV

Takvo čitanje s razriješenim kraticama daje ovih 8 heksametara:

CruX veneranda poli renatos muniat almos!
 Australi de parte minans ut sidus ab altis
 Coelis lucebit certus super omnia Christus.
 Eoi crux alma Dei tueatur ab oste
 Intran tes cuntosque pios. Concordia nec tum,
 Vir apostata seden simulabat abere,
 Christus in parce poli regia mox expullit illud.
 Domno Paulus presulus ofert vexillu(m) istum.

Budući da se moje čitanje na više mjesta razlikuje od Baradina, treba da važnije razlike pobliže objasnim.

1. stih: Mjesto OMNES uzimam POLI jer nazirem tragove slova L. Osim toga, tu ne očekujemo atribut *omnes* kad u istom stihu imamo već atribut koji čitam *almos*. *Polus* u značenju *caelum* javlja se i u 7. heksametru.

Lekciju *beatos servos* zamjenjujem sa *renatos almos*. Sačuvan završetak -ATOS upotpunjujem u RENATOS najprije zato što mi se čini da se na početku toga retka mogu nazreti dijelovi slova R, a zatim što ta riječ ovdje dobro odgovara po smislu. Radi se naime o rečenici koja sadržava pohvalu križa, simbola Kristove smrti, a križ je, prema kršćanskom učenju, ljude preporodio, tj. spasio. Završetak -OS na kraju heksametra upotpunjujem u ALMOS jer iza MVNIAT metrički odgovara dvosložna riječ s početnim vokalom i dugim prvim slogom.

2. stih: Oblik *illuminans* ne pristaje u metričku shemu heksametra jer mu je prozodijska vrijednost — — ∪ —, a uz to je predug za prazninu na tome mjestu. Vodeći računa o onome što je od riječi koja je bila u toj praznini ostalo i što se daje nazreti, uzimam kao lekciju oblik MINANS koji dobro pristaje kontekstu.

3. stih: *Abditis* — *ab altis*. Na natpisu se jasno vidi da iza AB slijedi tu A, a ne D. Osim toga, riječ *abditis* zbog svoje prozodijske vrijednosti — ∪ — ne može stajati na početku heksametra.

locis — *coelis*. Zbog metra a i zbog konteksta mjesto Baradine konjektуре uzimam *coelis*. Izraz *ab altis coelis* dobro pristaje uz *sidus* = zvijezda.

lucescit — *lucebit*. S obzirom na veličinu praznine između LV i IT Baradinu lekciju zamjenjujem sa *lucebit*. Mislim da je sastavljač natpisa unio u

tekst ovu vjersku viziju: Jednom, zacijelo na sudnji dan, Krist će se pojaviti na nebu u punom sjaju prijeteći grešnicima. Ta vizija potpuno odgovara sadržaju prvog dijela natpisa.

et — *certus*. Mjesto ET čitam CT kao kraticu za *certus*. Epitet *certus super omnia* prikladno dopunjuje pojam *Christus*.

superstat — *super omnia*. Ni uz najpomnije ispitivanje toga mjesta na natpisu nisam mogao pronaći oblik *superstat*, koji Barada ne uzima kao konjekturu nego kao čitljivu riječ, već samo *super*. Prazninu iza toga dopunjujem riječju *omnia* koja, po mojem mišljenju, odgovara i metru i kontekstu.

4. stih: *eo etiam* — *eoī*. Slovo *ī* koje Barada smatra kraticom za *etiam* držim običnim I koji zajedno s prethodnim EO daje oblik EOI, što je genitiv singulara muž. roda pridjeva *eous*. Ono što se vidi poviše I smatram kvrgama oštećena mramora kakvih ima i drugdje na tom natpisu. *Eoi Dei* ima značenje *caelestis Dei*.³ Manje uobičajen epitet *eous* vjerojatno je upotrijebljen asocijacijom prema *australis* u 3. retku (*australis* = južni, *eous*, u osnovnom značenju, = istočni).

5. stih: *hec* — *nec*. Prethodno napominjem da na ovom natpisu slovo N nije uvijek jednako urezano. Glavna se razlika očituje u nagibu srednje haste koja negdje počinje s vrha lijeve okomite haste, a negdje mnogo niže tako da naliči slovu H. Budući da se početno *h* u ovom natpisu ne bilježi (isp. na kraju 4. stiha *oste* mjesto *hoste* i na kraju 6. *abere* mjesto *habere*), riječ koja slijedi iza *concordia* čitam NEC, a ne HEC. Da na tom natpisu slova *h* uopće nema, upozorio je već G. Praga u svojem članku *Lo »scriptorium« di San Grisogono in Zara*⁴, koji je inače napisan neuobičajenom žučljivošću i neakademskim tonom. No njegovo tumačenje da se ovdje ne radi o biskupu odmetniku, nego o laiku Cosma dei Dobrone, splitskom prioru, koji se odmetnuo od bizantske vlasti, nije prihvatljivo jer nije u skladu sa samim tekstom natpisa.

tenebat — *tum*. Već kad sam govorio o metričkoj strukturi 5. heksametra, istakao sam da je lekcija *tenebat* na kraju tog stiha neodrživa. Time, dakako, otpada i Baradino tumačenje (o. c., str. 198): »... koji je križ držao skupa sve pravovjerne, dok je Sedeh nešto simulirao.« Na tome je mjestu stup oštećen i jednom raspuklinom u horizontalnom smjeru tako da se teško daje pročitati kraj retka. Prema jedva vidljivim tragovima slova naslućujem lekciju TV = *tum*.

6. stih: *Sedeh* — *seden*. U tom stihu vidjeli su ime *Sedeh* već Bulić-Bervaldi.⁵ Barada se s njima slaže i smatra da je Sedeh lice koje Toma Arcidakon navodi pod imenom Cededa. U bilješci na str. 198 Barada izvodi ime Cededa iz Sedeh + ded. O Sedehu na istoj strani kaže: »Sedeh je apostata, jer je simulirao, ali što, natpis nam ne kaže, nego to doznajemo po Tomi, da je »Cededa« simulirao biskupsku čast i vlast, a time postao heretik, tj. apostata a fide.« Za mene je takvo tumačenje čudno i neobično, ukratko neprihvatljivo. Sedeh je simulirao da ima — ali što? Novac, kuću, vjeru, pobožnost...? Bezbroj je odgovora moguć. Da bi ta rečenica: *Vir apostata Sedeh simulabat abere*

³ Isp. Du Cange, s. v. *eous*.

⁴ Atti e memorie della società dalmata di storia patria III—IV, Zadar 1934, str. 363.

⁵ Kronotaksa solinskih biskupa, Split 1912, str. 170.

imala nekakav smisao, glagolu *abere* potreban je objekt. Sastavljači naših srednjovjekovnih natpisa ponekad su slabije poznavali latinski jezik, pravili su morfološke i sintaktičke greške, gradili su stihove lošije metričke strukture, ali su uvijek znali što žele kazati i to su iskazivali makar u barbarskom ili polubarbarskom latinitetu. Kakva bi to bila jasnoća natpisa javno izložena na mramornom stupu kad bi mu istom tekst kasnijeg pisca Tome Arcidakona davao određen smisao? Teško je naprečac prihvatiti tumačenje da *simulabat habere* znači: simulirao je da ima biskupsku čast i vlast. Da je bar u prethodnom dijelu natpisa biskupska čast spomenuta, moglo bi se shvatiti da se neizrečeni objekt glagola *abere* razumijeva iz onoga što je prije rečeno. No prvi dio natpisa sadržava samo pohvale križa i Krista i ništa više. Zato, radi temeljne jasnoće drugog dijela natpisa, koji više ne sadržava apstraktne pohvale nego stvarne događaje, smatram da u ovom natpisu glagol *abere* mora imati izrečen svoj objekt u akuzativu. No gdje je taj akuzativ? Nalazim ga u obliku koji Barada i njegovi prethodnici čitaju SEDEH, a ja SEDEN. Krajnje slovo te riječi može, ako se dobro razmotri, biti i N, koje je u ovom natpisu, kako sam već spomenuo, uklesano nejednoliko. Ali što znači oblik SEDEN? U njemu vidim akuzativ singulara imenice *sedes* koji bi morao glasiti *sedem*. Kako da objasnimo prijelaz krajnjega *-m* u *-n*? Slijedeća riječ SIMVLABAT počinje spirantom *s*, ispred kojega labijalni nazal *m* u govoru redovno prelazi u dentalni nazal *n*. Izgovorimo li, naime, riječi *sedem* i *simulabat* zajedno, izgovorit ćemo ih, htjeli ili ne htjeli, *sedensimulabat*. Istu pojavu asimilacije nalazimo u pojedinim riječima već u klasičnom latinitetu, npr. *conservus* < **comservus*, *consors* < **comsors*, *constare* < **comstare*. Na to se *s* pravom može primijetiti da su *sedem* + *simulabat* dvije samostalne riječi pa da tu nema mjesta spomenutoj asimilaciji. Međutim, na natpisima poznijeg, vulgarnog latiniteta javlja se i ta pojava. O tome kaže Petar Skok⁶ ovo: »Protiv očekivanja nalazimo na natpisima u Dalmaciji i u Galiji dosta primjera, gdje dočetno *-m* nije ispalo nego je zamijenjeno s *n*.« Među ostalim citira ove primjere: CVN SVIS (CIL⁷, III 8544), QVEN RATIO (CIL, III 8836), FILIORVN TRIVN PATER (CIL, III 10.055; natpis je napisan grčkim slovima), EPETINORVN V (otum) (CIL, III 12.815).

Preostaje još i mogućnost da je na predlošku natpisa bilo tačno napisano SEDEM, ali da se klesaru potkrala pogreška nesvjesno izazvana spomenutom asimilacijom u izgovoru.

Po mojem je mišljenju kudikamo prihvatljivije tumačenje da je *sedem* ispred *simulabat* asimilacijom prešlo u *sedem* ili, čak, da se radi o klesarskoj grešci nego da glagol *abere* stoji nekako u zraku bez potrebna objekta, a čitava rečenica bez jasnog smisla. Lekcija *sedem* rješava čitav problem, jer u kontekstu: *vir apostata sedem simulabat abere* imenica *sedes* dobiva značenje »biskupska stolica« u kojem se i inače često javlja, a čitava rečenica dobiva jasan i određen smisao: Odmetnik se gradio da ima biskupsku stolicu.

⁶ Pojave vulgarno-latinskog jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije, Starinar, Beograd 1922, str. 13 i d. (To je dopuna studije ista naslova objavljene 1915. u Djelima JAZU XXV.)

⁷ Corpus inscriptionum Latinarum.

Ima još jedan razlog zbog kojega mi se lekcija *Sedeh* čini teško prihvatljivom. Bilo bi neobično i čudnovato da je splitski nadbiskup Pavao tom odmetniku, tom nazovi-biskupu ovjekovječio ime na javno izloženom natpisu, urezanu u trajni materijal kao što je mramor. Tko je bio taj *vir apostata* koji se gradio da ima biskupsku stolicu, nije bilo potrebno navoditi jer se takvi samozvani biskupi ne javljaju baš često. Tadašnji stanovnici Splita zacijelo su znali njegovo ime, a nadbiskup Pavao nije se morao brinuti da ga preda potomstvu.

Već sam spomenuo da se na ovom natpisu početno *h* ne piše. Lekcija *seden* uklanja *h* i na kraju riječi tako da se može ustanoviti da slova *h* nema nigdje na tom natpisu. Još bih istakao da niz riječi *seden simulabat abere* daje i metrički i sadržajno cjelinu koja dobro ispunjava dio heksametra od cezure penthemimeres do kraja.

Na temelju iznijetoga smatram da se u natpisu nadbiskupa Pavla doista navodi kako se neki odmetnik gradio da ima biskupsku stolicu, ali mu ime nije spomenuto, što je, po mojem mišljenju, potpuno opravdano.

U interpretaciji toga najvažnijeg, ali uz to i najtežeg dijela natpisa smatram da se riječima *cuntosque pios* u 4. stihu završava prvi dio, ispunjen veličanjem Krista i njegova simbola — križa. Drugi se dio započinje rečenicom *Concordia nec tum* na koju se nadovezuje druga *vir apostata seden simulabat abere*. Značenje je: Tada nije bilo sloge, pa se odmetnik gradio da ima biskupsku stolicu. Riječi *Concordia nec tum* smatram eliptičnom rečenicom s neizrečenim glagolom *erat*. Izostavljanje oblika glagola *esse* nije ništa neobično, štaviše, vrlo je često. Priznajem da je prijelaz od prvog dijela na drugi nekako nagao, ali boljeg tumačenja nisam mogao pronaći. Ipak, kako se ovdje ne radi o klasičnom latinitetu, mislim da je i takav prijelaz moguć.

Na završetku rekao bih nekoliko riječi općenito o jeziku ovog natpisa. Sastavljen je u nekoj mješavini klasičnog i vulgarnog latiniteta. Osim već spomenutog izostavljanja slova *h* i oblika *seden* mjesto *sedem* treba još navesti ove oblike:

cuntos mjesto *cunctos* (5. stih), *expullit* mj. *expulit* (7. stih). Metar traži pravilan oblik *expulit*. Do greške je, očito, došlo analogijom prema prezentu *expello*. *Illud* mjesto *illum* (7. stih) jer se ta zamjenica po smislu odnosi na *vir apostata*. *Domno* (8. stih) kao nominativ mjesto *domnus*, sinkopom od *dominus*. *Presulus* mjesto *praesul* (8. stih), *ofert* mjesto *offert* (8 stih) što traži i metar, *istum* mjesto *istud* (8 stih) jer se odnosi na *vexillum*.

Što se tiče metrike, najslabiji je 6. stih, u kojem riječ *vir apostata* zapremaju 2 1/2 metra do cezure pethemimeres. Opravdanje ima samo produljivanje krajnjega kratkog *-a* u riječi *apostata* ispred metričke stanke. Kao nekakvo, ali slabo, opravdanje moglo bi se navesti da *apostata* nije latinska nego grčka riječ u kojoj sastavljač natpisa nije poznavao prozodijsku vrijednost pojedinih slogova. No tu je teško šta mijenjati jer je na tom mjestu natpis sačuvan i vrlo čitljiv.

Moja verzija ovog natpisa, koju sam naveo u početku, glasi u prijevodu:

»Časni nebeski križ neka štiti čestite preporođene ljude! Prijeteći s južne strane zasjat će poput zvijezde s nebeskih visina Krist, najveća stvarnost. Dobrotvorni križ nebeskog boga neka čuva od neprijatelja one koji amo ulaze i sve pobožne. Sloge tada nije bilo, pa se odmetnik gradio da ima biskupsku stolicu. Krist u kraljevskim nebeskim dvorima doskora ga istjera. Gospodin nadbiskup Pavao podiže ovaj stijeg.«

Nadam se da će ovaj moj prilog tumačenju natpisa splitskog nadbiskupa Pavla potaknuti još koga da se njime pobliže pozabavi. Ako se to ostvari, moj trud nije bio uzaludan.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB